

La ciutat està canviant; ha canviat ja en molts casos, a causa del fet que la societat també ho està fent, reflex d'una sèrie de mecanismes que condicionen de manera radical la seva producció, organització i planejament. De tots aquests, n'hi ha dos que afecten profundament el nostre camp de coneixement i que estan produint una nova ciutat diferent de la ciutat que va sorgir de la Revolució Industrial.

Freguem els límits del planeta

Per primera vegada en la història, la humanitat ha vist que hi ha límits reals que ho condicionen tot. Des de les expectatives fins als valors, passant per les mateixes formes de distribuir-se pel territori. Límits que, a més, són molt propers. L'any 2000 es va calcular per primera vegada l'empremta ecològica de la totalitat del planeta sobre la base de set indicadors, i els resultats van ser espectaculars: va resultar que s'utilitzaven al voltant de 164 unitats de mesura però que la biocapacitat del planeta era només de 125 milions, la qual cosa significava un excés del 31%. Aquesta situació és força recent. Els càlculs indiquen que en els anys seixanta del segle passat (el xx) l'activitat humana consumia el 70% del que el planeta era capaç de produir, però ja a començaments dels anys vuitanta se'n va assolir el 100%, i en aquests moments estem per sobre de les nostres possibilitats, és a dir, utilitzem els estalvis obtinguts al llarg dels segles¹.

Aquest canvi s'ha accelerat a causa de la tendència del planeta a organitzar-se com una "ciutat global". Si analitzem amb una mica de detall en què ha consistit aquest invent tan reeixit anomenat ciutat veurem algunes coses que criden l'atenció. La primera és que les ciutats són elements de molt baixa entropia amb una organització tan forta que requereix alts consums d'energia per mantenir-la i que degrada el medi. És a dir, les àrees urbanes

necessiten desprendre's de l'entropia que els sobra i l'única manera que tenen de fer-ho és abocant-la en un medi no antropitzat: la natura. L'evidència és clara: si tot és ciutat no hi ha cap lloc on puguem desprendre'ns de l'entropia que sobra². La segona és que tot el sistema s'ha anat basant progressivament en el transport, cada vegada a més distància, d'energia, aigua, materials, deixalles, aliments o, fins i tot, persones. El dispendi ecològic que implica és ja insostenible per al conjunt del planeta.

De tots els estudis i treballs de recerca que s'estan duent a terme sembla que se'n dedueix força clarament que necessitem d'una natura que s'encarregui de reconvertir l'entropia (el desordre) que ens molesta. I, a més, que resulta imprescindible una tornada a l'esfera local que inverteixi la tendència a portar tot cada vegada més lluny. És ja imprescindible acudir als materials del lloc i a l'agricultura de proximitat, aprofitar els serveis dels ecosistemes, ser autosuficients en aigua i energia. Cal començar a desterrar tot el planejament estratègic basat a unir la nostra ciutat amb desenes de fletxes al mapa cap a Xangai, Nova York, Lima, Estocolm o Barcelona. Això no té raó de ser més que en un estat d'inconsciència col·lectiva o una patologia social que ens està portant, com els lèmmings, fins a la vora del penya-segat (després de travessar milers de quilòmetres havent-ho arrasat tot) per intentar continuar amb la seva forma de vida també al mar, on tothom sap (menys ells) que no trobaran res que puguin menjar³.

Perquè el problema no és només la quantitat d'hectàrees que ocupa la urbanització. Encara que és cada vegada més gran, no ultrapassa el 3% de la superfície del planeta. La veritable dificultat es planteja en la forma en què ocupa el territori. Probablement el sistema urbà tradicional, amb les ciutats reconcentrades en si mateixes i unides unes amb les altres amb fils de comunicacions febles i que suposaven barreres fàcilment superables per a la natura, podria aconseguir que els territoris suportessin força més d'aquest

¹ Es poden consultar, entre d'altres, els treballs sobre l'empremta ecològica del planeta a Mathis Wackernagel, Larry Onisto, Alejandro Callejas Linares, Ina Susana López Falfán, Jesus Méndez García, Ana Isabel Suárez Guerrero, M. Guadalupe Suárez Guerrero: *Ecological Footprints of Nations: How Much Nature Do They Use? How Much Nature Do they Have?*. Comissionat pel fòrum de Rio+5. International Council for Local Environmental Initiatives, Toronto, 1997.

² Pot ampliar-se el concepte d'"entropia" tal com s'aplica en aquest text a Fariña, J. i Ruiz, J.: "Orden, desorden y entropia en la construcción de la ciudad", a *Urban*, núm 7, pág. 8-15, 2002. I sobre la forma de calcular-la i el concepte a Fariña, J.: *Cálculo de la entropia producida en diversas zonas de Madrid*, Instituto Juan de Herrera, Madrid, 1995 (1a. ed. 1993).

³ El comportament depredador es pot trobar no només en l'ésser humà sinó en molts altres casos. Fins al punt d'impossibilitar la pròpia supervivència. Vegeu Peter Turchin: *Complex Population Dynamics: A Theoretical/Empirical Synthesis*. Princeton University Press. 2003.

3% de superfície ocupada. Però a partir dels anys cinquanta del passat segle xx, amb la massificació de l'automòbil privat, la ciutat va començar a comprendre que el que era certament important no era la distància a la qual hom es trobava de les coses, sinó el temps que trigava a arribar-hi. Llavors va començar un procés d'ocupació de tot el territori amb elements d'infraestructura (sobretot de comunicacions) molt impactants que van comportar verdaderes barreres infranquejables per a les àrees de natura. El territori es va començar a fragmentar en milions de residualls antròpics units entre si que deixaven mig aïllades les àrees naturals, convertint-les en autèntics relictos sense possibilitat de recuperació ecològica i, per descomptat, sense capacitat de reciclar l'entropia de la qual la ciutat volia desprendre's⁴.

Aquesta situació, a més, fa que hàgim de buscar, cada vegada més lluny, l'energia necessària per al funcionament de les estructures urbanes, els aliments, l'aigua o els materials, i portar als llocs més pobres i allunyats del planeta les deixalles produïdes⁵. Però aquesta facilitat en el transport convida, a més, que milions de persones creuin contínuament el planeta fins al punt que, per a molts països, el turisme de masses és la base fonamental de la subsistència de regions senceres. Aquesta verdadera bogeria en les formes de vida globals i en l'organització dels territoris no pot continuar així. Hi ha una base molt important d'evidències bastant fiables que el preu de l'energia, com a mínim, es duplicarà el 2030 en igualtat amb els altres elements, la qual cosa significarà el col·lapse de tot el *sprawl* urbà als països desenvolupats i l'enfonsament del turisme de masses a llargues distàncies⁶. I no és perquè s'esgoti l'energia, és pel fet que aconseguir-la serà cada vegada més car. En aquest moment mateix, quan encara hi ha combustibles fòssils suficients, mitjançant tècniques d'extracció més o menys impactants com el *fracking*, hem aconseguit augmentar de forma notable les reserves accessibles, però a uns costos molt importants no solament ecològics (gairebé mai no considerats) sinó també econòmics.

La situació, per tant, des del punt de vista dels límits del planeta és crítica i representa una novetat en la història humana. No és que estigui canviant alguna de les variables que conformen la gran equació que determina el funcionament de l'ecosistema urbà, és que totes les dades semblen indicar que s'està produint un canvi en la mateixa equació. Segons autors com Jaume Terradas⁷ encara que les ciutats són ecosistemes no són eco-

sistemes com els altres, tenen un funcionament, en certa forma, diferent i molt dependent dels recursos externs. Tanmateix, tots els ecosistemes tenen un comportament semblant respecte a la seva evolució: aquesta no sempre és lineal. Hi ha moments en els quals hi ha canvis bruscos i irreversibles i tot sembla indicar que som davant. Per tant, cal començar a preparar un dels majors invents tècnics de la Humanitat, com és la ciutat, perquè funcioni amb una equació diferent de l'equació amb la qual ha funcionat fins ara. I no és perquè sigui millor ni pitjor. És, senzillament, perquè hi estem obligats.

La nova cultura global

Les noves tecnologies aplicades a la informació i a la difusió són l'altre element que ha modificat de forma espectacular el sistema. Els arquitectes coneixem molt bé què està passant perquè afecta, en primer lloc, i de manera determinant, les formes. A poc a poc, la publicitat de les multinacionals, les grans icones edificatòries, les marques, la moda, van uniformant els gustos, els símbols, la capacitat de mirar. Les diferències formals i funcionals ja no són el resultat de les condicions del context sinó que sorgeixen de la necessitat de destacar-se, de singularitzar-se en un magma comú⁸.

Una cultura concreta sorgeix d'una evolució històrica lligada a múltiples factors que van des dels topogràfics i climàtics fins als propis dels valors i el coneixement. Un dels més importants, sens dubte, és la subjecció a un marc territorial específic urbà i natural, que constitueix la referència física de la identitat. Segons Halbwach, sense aquesta referència física els records no es mantenen i els grups acaben per desaparèixer⁹. Però molts dels elements fonamentals que caracteritzen aquestes cultures concretes resulten incomprendibles per als subjectes aliens a elles. De manera que en el món actual en el qual conflueixen milers de formes, valors, funcions, paisatges i necessitats específiques de territoris i històries diferents, tot el que no és comú té greus dificultats per ser comprès i els significats es perden.

Aquesta qüestió, plantejada des de la ciutat i l'arquitectura és determinant en el canvi que s'està produint. Ja ho va assenyalar Koolhaas¹⁰ al seu moment i s'han dedicat moltes hores a l'anàlisi d'aquests edificis i peces urbanes (fins i tot ciutats senceres) que es repeteixen indiferents als climes, la topografia, la història o els valors, i que se situen en qualsevol lloc del planeta produint disfuncions i faltes d'eficiència clamoroses. Escrivia recentment en un article: "Així, se substitueixen les actuals realitats urbanes incom-

⁴ Fariña, J.: "Asimetría e incertidumbre en el paisaje de la ciudad sostenible", a *Ingeniería y Territorio*, núm. 75, p. 4-10, 2006.

⁵ Naredo, J.M.: "Sostenibilidad, diversidad y movilidad horizontal en los modelos de usos del territorio", al *Primer Catálogo Español de Buenas Prácticas*, p. 33-39, Ministerio de Obras Públicas, Transportes y Medio Ambiente, Madrid, 1996.

⁶ Podeu veure algunes estimacions sobre aquesta qüestió a Serrano, A i Mata, R.: "Energía, transporte, ciudad y territorio ¿hacia dónde vamos?". A *Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales* núm 171, 2012.

⁷ Els plantejaments sobre la ciutat com a ecosistema tenen ja bastants anys. Com a exemple podeu veure Terradas, J.: *Ecología Urbana*, Rubes, Barcelona, 2001.

⁸ És ja clàssic el llibre ja clàssic de Rem Koolhaas *Delirious New York: A Retroactive Manifesto for Manhattan* i que va publicar el 1978, però un enfocament més modern i divertit es pot trobar a Muñoz, F.: *Urbanización. Paisajes comunes, lugares globales*, GG, Barcelona, 2008.

⁹ Halbwachs, M.: *La topographie légendaire des Évangiles en Terre Sainte, étude de mémoire collective*, Presses universitaires de France, Paris, 1941.

¹⁰ Koolhaas, R.: *La Ciudad Genérica*, Gustavo Gili, Barcelona, 2008.

prensibles per als forans en piulades comprensibles. Cal deixar reduïda la imatge de la ciutat a cent quaranta caràcters. I les millors piulades urbanes són, precisament, les obres d'arquitectura. A més, com que les piulades han de ser llegibles en tots els idiomes, no podem basar-los en les cultures locals sinó que és imprescindible recórrer a formes genèriques que s'entenguin en el món global ¹¹.

De manera que les grans cadenes de TV, els diaris, Internet, van laminant les diferències culturals, ètiques o formals, substituint els sistemes culturals locals pels globals. El futur (que és gairebé ja) és desolador. Desolador des del punt de vista d'una cosa bàsica per al progrés: la necessitat de mantenir la diversitat. Això que no acaba d'entendre's bé ho ha resolt ja la natura. Hi ha ecosistemes que són, en ells mateixos, diversos. Però hi ha també zones de frontera, ecotons on rauen, bàsicament les possibilitats de variació¹². No es tracta d'anar barrejant totes les cultures com si fossin colors en una paleta fins que tot es torni gris. Són imprescindibles els colors purs que ens permetin les barreges de les quals poden sortir tots els tons que se'ns ocorrin. Quan tota sigui una massa grisa s'acabarà la possibilitat de progrés. I és que el progrés es produeix a les zones de frontera però només és possible si existeix la diversitat. Si existeixen una cultura gallega i una cultura andalusa a les zones de frontera probablement apareixerà quelcom nou que permetrà avançar en determinats camps. Però si aquesta nova cultura elimina les que la van possibilitar, en lloc de tenir-ne tres en tindrem només una, la galaicoandalusa, i estarem, des del punt de vista de la diversitat, pitjor que quan en teníem dues. Si el procés es repeteix, al final només quedarà un únic sistema de formes, valors i significats. Aquesta confrontació massiva, que possibiliten els mitjans amb què comptem, augmenta espectacularment les relacions entre els elements (que és una de les bases de la complexitat). Però aquesta confrontació pot donar lloc a una disminució dels elements (és a dir, de la diversitat) bé perquè un s'imposi a tots els altres, bé perquè tots es barrejin fins que només quedi el gris, i la resiliència del sistema disminuirà dràsticament. És clar que cal mantenir les connexions, són una de les fonts de la complexitat. Però també cal mantenir la diversitat, que n'és l'altra¹³.

Ambdós camins ens condueixen, inevitablement, a una reconsideració de l'esfera local que passa de ser la rèmora a ser la possibilitat de mantenir el progrés. Fa anys que es parla de l'àmbit "glocal", però només ara comencem a adonar-nos que el "glo" s'està imposant definitivament al "cal". I això no ha de passar, perquè llavors les possibilitats d'avançar seran escasses i la vulnerabilitat augmentarà de forma molt important. A més, els perills del pensament únic des de la perspectiva del poder totalitari són molt importants. Per aquest camí van els intents centralitzadors de la informació que proposen les anomenades *smart cities*. El perill que el control total, tant de la construcció de la ciutat, com de l'organització de la mateixa societat, passi a les mans de molt pocs és evident. De manera que aquest segon mecanisme derivat de la globalització presenta components perversos que cal considerar necessàriament. El fenomen que va començar pels mitjans de comunicació de masses, els oligopolis de la informació tant de la premsa com la ràdio i la TV, ha assolit ja la pretesa panacea de la globalització que és Internet¹⁴.

La desconfiança, a causa de la manipulació que s'està introduint en la informació que rebem diàriament, ha minat de manera important les possibilitats reals que les noves tecnologies es constitueixen en eines vàlides d'ajuda per als nous temps. Per exemple, els "gabinets de viralitat" que estan creant tots els partits i grups de pressió per modificar l'opinió global a Internet, o l'especifica de grups concrets, ens demostren que la manipulació a la Xarxa pot arribar a assolir cotes mai no vistes en altres mitjans de comunicació¹⁵. De manera que ens trobem amb el perill de la substitució d'una miriada de cultures locals per una única cultura global, molt més fàcilment controlable, ja que el poder i els grups de pressió tenen a les seves mans tots els elements per crear tendències, pensament (únic), valors i expectatives. La relació personal entre el polític i el representat es torna icònica convertint-se en relació entre la imatge del polític i la ciutadania amb la pèrdua consegüent del fonament democràtic.

Materials per al canvi

Enfront d'aquesta nova situació, sense parangó en la història de la Humanitat, s'estan començant a produir reaccions de defensa, probablement tímides encara, però que es detecten amb força facilitat.

¹¹ Fariña, J.: "Convirtiendo el paisaje urbano en un tuit" a *El Blog de José Fariña*, 24 de febrer de 2013.

¹² Sobre el tema dels ecotons hi ha molta bibliografia. Per als efectes d'aquest article pot ser interessant llegir Burel F. i Baudry J.: "Social, aesthetic and ecological aspects of hedgerows in rural landscapes as a framework for greenways", *Landscape and Urban Planning*, núm. 33, 1995.

¹³ Fariña, J.: "Cálculo de la entropía producida en diversos sectores de la estructura urbana de Madrid", *Cuadernos de Investigación Urbanística*, núm 10, 1995.

¹⁴ Encara que podria incloure aquí multitud de referències, començant per Manuel Castells i acabant per Juan Freire, aprofito per reivindicar la figura de Neil Postman deixeble de Marshall McLuhan i que es va anticipar bastant a les modernes teories sobre aquesta qüestió. En particular els seus llibres *Technopoly: the surrender of culture to technology*, i també *How to watch TV news*.

¹⁵ Com es pot comprendre, aquí no es planteja el terme "gabinets de viralitat" aplicat a la política en el mateix sentit en què l'empra, per exemple, Benjamin Arditi a les seves obres.

La primera, molt clara, és la tornada a la consideració de la distància com quelcom bàsic en l'organització de les nostres ciutats. Tant de les distàncies curtes, amb els intents de reprendre l'esfera local des de les relacions de proximitat¹⁶, com de les distàncies llargues, amb el canvi d'un moviment centrífug característic de la ciutat del segle XX per un altre de centrípet centrat en la reconsideració de les àrees urbanitzades (algunes no responen al patró tradicional del que és una ciutat), en conjunt amb el territori que les sustenta. La segona, també relacionada amb aquesta, agrupa els intents d'experimentar amb noves formes de governança¹⁷ que permetin recuperar la confiança perduda en les institucions democràtiques. No sembla gaire clar què es pot fer en l'àmbit global, però, en canvi, estan sorgint força propostes des de l'esfera local. I en tercer lloc, sembla imprescindible canviar les eines amb què comptem per organitzar, ordenar i dissenyar els nostres territoris. Canvis tan profunds, tant en l'àmbit planetari com en el social, no poden estar suportats per unes eines de planificació pensades per resoldre el problema de la ciutat industrial quan els que tenim a sobre són els derivats de la ciutat global¹⁸.

Tractaré d'analitzar aquests aspectes, encara que em centraré més, a causa de la meua especialitat, en les qüestions de l'organització territorial i les eines que en les de governança.

Recuperar la proximitat cultural i ecològica

L'essència de la ciutat està condensada en els espais públics. Al llarg de la història urbana l'espai públic ha assumit diverses funcions que han marcat el seu funcionament. Probablement la més important sigui la de possibilitar que les diferents persones que formen la societat urbana es relacionin directament entre elles seguint determinades regles i convencions que permetin la seva convivència pacífica. Aquesta és la funció principal de l'espai públic: educar en la urbanitat¹⁹. Malgrat ser aquesta la seva missió més important aconsegueix, o n'ha aconseguit, moltes d'altres. És lloc de confrontació, de festa, de manifestació, de creació d'identitat, de trànsit i també d'equipament. Fins i tot pot funcionar com a infraestructura verda.

És possible establir, com a visió general, que l'espai públic avui manté els seus atributs essencials de ser lloc de trànsit de vianants i d'expressió de la comunitat. Tanmateix en la seva funció de ser el principal espai d'intercanvi i trobada amb l'altre s'ha vist fortament afectat, tant en la quantitat de reunions que possibilita com en el tipus de trobades que afavoreix. En aquest aspecte es pot afirmar que l'espai públic en el moment actual troba substituïts privats. Llocs socials en els quals directament s'ha de pagar per accedir-hi, o espais d'ús restringit, com és el cas dels patis de l'interior dels edificis d'habitatge²⁰. És evident que al centre de la ciutat les places mantenen una gran diversitat d'usuaris, diversitat expressada en les edats i procedències dels visitants, però principalment en la gran quantitat de pràctiques que es duen a terme en els espais públics, mentre que en els més domèstics aquestes funcions es perden.

En alguns casos, potser mantinguin la seva funció d'equipament, però cada vegada menys i en zones on no és possible una alternativa privada. Del que no hi ha dubte és que la situació és penosa en la seva consideració com a infraestructura verda. Llevat d'alguna ciutat puntual (com ara Vitòria-Gasteiz o, en part, Santiago), la major part de les ciutats no tenen cap consideració a l'hora de dimensionar les zones lliures públiques amb vista a atendre necessitats infraestructurals com ara: embornals temporals de CO₂, fixació de les partícules de contaminació aèria, permeabilitat del sòl per augmentar la seva capacitat d'absorció de les puntes de tempesta i l'evapotranspiració potencial, i moltes d'altres²¹.

Tanmateix caldria diferenciar dos tipus d'espais públics, perquè quan ens referim a l'espai públic sembla que tot sigui igual. I no. Hi ha espais públics que compleixen, bàsicament, funcions representatives. La confrontació, la festa, es produeixen, sobretot en aquests espais. I el cert és que, lluny de perdre importància i funcions, es mantenen vigorosos i forts. El problema, bàsicament, es produeix en un altre tipus d'espais, els quals podríem anomenar "domèstics" o "de proximitat". En aquests, la funció de socialització (interacció amb els desiguals) ha desaparegut pràcticament i com que no tenen funció de representació queden només per al trànsit i, en casos puntuals, com a equipament²².

¹⁶ Chalón C., Cleck, D., Magnin, G., Vouillot, H.: *Pour un nouvel urbanisme. La ville au coeur du développement durable*, Yves Michel, 2008.

¹⁷ Moltes de les obres de Saskia Sassen tracten aquest tema, però una de les últimes pot donar idea de les seves propostes actuals, com ara *Territorio, autoridad y derechos. De los ensamblajes medievales a los ensamblajes globales*, Editorial Katz, 2010.

¹⁸ Fariña, J. i Naredo, J.M.: *Libro blanco de la sostenibilidad en el planeamiento urbanístico español*, Ministerio de Vivienda, Madrid, 2010.

¹⁹ On millor apareix explicat el tema és al llibre de Zygmunt Bauma: *Liquid Modernity*, Cambridge, 2000 (hi ha una versió en castellà: *Modernidad Líquida*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic, 2003). També ja ho havia expressat clarament Richard Sennet a: *The Fall of Public Man*, Knopf, 1977.

²⁰ Crawford, M.: "Desdibujando las fronteras: espacio público y vida privada", *Quaderns* núm. 228, Barcelona, 2001.

²¹ Es poden trobar aquests plantejaments més desenvolupats a Fariña, J.: "Naturaleza y planificación ambiental", a Moya, Luis (coord.): *La práctica del urbanismo*, Editorial Síntesis, Madrid, 2011.

²² Borja, J.: "Ciudadanía y espacio público", a *Urbanitats* núm. 7: Ciutat real, ciutat ideal. Significat i funció a l'espai urbà modern, CCCB, Barcelona, 1998.

Però m'agradaria centrar-me sobre una funció de l'espai públic que només he esmentat de passada: el fet que l'espai públic ha estat la referència per a la creació de grups i xarxes socials permanents. Com diria Halbwachs²³, el marc de referència espacial és bàsic per a la permanència dels grups. I els grups són les cèl·lules bàsiques de la diversitat cultural. Doncs bé, la meua tesi és que l'espai públic ha deixat de ser el marc espacial per a la creació d'aquests grups i ha estat substituït per altres marcs, normalment privats. Els equipaments en les urbanitzacions, les àrees enjardinades o de jocs en l'interior de les illes amb accés només possible per als propietaris, fins i tot els centres comercials o els clubs privats, són els llocs en els quals en aquests moments es refugien aquests grups que han deixat de tenir referències espacials públiques per tenir-les privades.

Això no tindria excessiu interès si no fos perquè aquestes referències espacials privades estan lligades a determinats nivells de renda o grups socials. Sempre ha passat. Els guetos de marginalitat sempre han estat separats de les àrees gentrificades. Però justament els espais públics eren els llocs on es produïa aquesta interacció entre ecosistemes socials diferents. Eren els ecotons urbans, per emprar una terminologia ecològica. Aquests llocs frontera, no només funcionaven com a llocs d'educació per a la urbanitat, sinó com a àrees d'intercanvi i creació de grups mixtos, menys monolítics. Explicar com s'ha arribat a aquesta situació, les seves implicacions i alternatives, ens prendria unes quantes hores. Avui només volia deixar aquí reflectit aquest fet que té a veure directament amb l'aparició de tipologies urbanes noves que donen resposta a una necessitat de defensa per part d'alguns grups socials. L'espai públic tradicional dotava d'una educació tots els ciutadans que els permetia relacionar-se amb l'altre "si volia". Precisament l'essència de la llibertat que donava la ciutat era la possibilitat de relacionar-se amb l'altre, amb aquell que no era un mateix. Però també "de no fer-ho" sense que passés res. Això significava la possibilitat de creació de grups frontera en marcs espacials concrets.

Probablement el canvi de totes aquestes tendències pugui començar a partir d'una cosa inesperada: les xarxes socials virtuals. En aquests moments Internet està creant una superestructura cultural molt semblant al color gris resultant de la barreja de colors de les diferents cultures. És a dir, una cultura que, cada vegada més, tendeix a ser un magma confús amb llampades momentànies que s'apaguen gairebé en el mateix moment en què s'il·luminen. En aquest magma en el qual ningú no es creu res perquè només té validesa el nombre de visites, i on les relacions són tan efímeres com

les que es produeixen en les aglomeracions, s'estan començant a moure coses. Resulta que s'estan començant a crear subxarxes, en principi temàtiques, que, tanmateix, tenen una base comuna: la proximitat física. Treball compartit, cotxe compartit, agrupacions de consum, culturals, trobades (quedades) en grup. Alguns pensem que són el germen que possibilitarà el pas següent: la creació de grups, de relacions, amb base espacial. L'únic que els falta a aquestes xarxes virtuals per convertir-se en grups socials és, únicament, la referència, el marc, espacial. El pas és a punt de fer-se. Alguns investigadors estan començant a estudiar com la Internet global s'està començant a convertir en local per a determinades coses. I com aquesta Internet local o de proximitat ja està començant a buscar espais físics, marcs concrets de referència que permetin passar de les xarxes virtuals les xarxes reals. Els urbanistes hem de començar a estar preparats per a això que ve. Necessitem oferir espais públics que serveixin de marc físic per a aquestes noves xarxes que passaran de l'àmbit digital a l'esfera personal. Altrament se n'aniran als espais privats. I això sí que pot ser una catàstrofe, perquè necessitem zones, àrees concretes de frontera, d'interacció entre desiguals, i en comptes de dificultar-ne la creació amb tipologies arquitectòniques i urbanes defensives hauríem d'intentar facilitar-la.

Els instruments de planejament

La primera llei higienista va ser la Llei de 9 d'agost de 1844, per a Londres i els seus contorns. En aquesta llei es definien els requisits higiènics mínims per a les cases d'arrendament i prohibia destinar a habitatge els locals subterranis. Era una llei local. Però aquell mateix any es comença a estudiar al Parlament britànic una llei general i, després de no poques polèmiques apaivagades per les successives epidèmies de còlera, el 31 d'agost de 1848 s'aprova la primera llei higienista nacional. Per a Benevolo²⁴, és el començament de l'urbanisme modern, i 1848 es converteix en un any clau en l'evolució de les nostres ciutats. A partir d'aquell moment, com una riuada incontenible, s'aniran introduint una sèrie de lleis que possibiliten el control del dret de propietat del sòl en benefici de la col·lectivitat i, llei rere llei, el liberalisme va retrocedint en l'àmbit de la urbanització. En el moment actual es pot dir que comptem amb els instruments, les tècniques i els procediments necessaris perquè les nostres ciutats siguin higièniques i saludables. Qüestió a part és que s'apliquin correctament, s'estableixin prioritats diferents (com ara la creació d'ocupació o riquesa), o se'n faci una utilització fraudulenta.

Aquestes tècniques i instruments reunits en el que, generalment, es coneix amb el nom de *pla d'urbanisme*, han marcat durant el passat segle xx el canvi cap a la superació de les deficiències més greus de la ciutat creada per la Revolució Industrial. És difícil no

²³ A més de la publicació de Halbwachs (i per buscar altres enfocaments) es pot veure la monumental obra de Pierre Nora *Les Lieux de mémoire*, publicada per Gallimard en tres volums: *La République*, *La Nation* y *Les France*, 1992.

²⁴ Benevolo, L.: *Le origini dell'urbanistica moderna*, Gius, Laterza&Figli, Roma, 1963 (N'hi ha una traducció al castellà: *Los orígenes del urbanismo moderno*, Blume, Madrid, 1979).

admetre els beneficis de tota índole que els plans d'urbanisme han portat a les nostres societats, i a aquells que pensin que les ciutats actuals serien millors sense el planejament tan sols els recomano que llegeixin detingudament algunes descripcions de l'estat de les ciutats en aquells moments, com la que va fer Engels sobre Manchester. Tanmateix, en pocs anys, les ciutats han sofert un altre canvi realment espectacular a causa de la sèrie de factors que hem analitzat anteriorment, de manera que un creixement que era bàsicament centrípet s'ha convertit en centrífug, i ha escampat sobre la totalitat del territori les seves urbanitzacions, les seves fàbriques, els seus abocadors, les seves oficines i els seus centres comercials, i ha ampliat el seu radi d'acció a tot el planeta, diluint els grups i les cultures locals i creant una supercultura universal que tendeix a eliminar totes les altres.

De manera que el model de ciutat higiènica dominant durant molts anys comença a ser caduc. Però no perquè ara hàgim de fer ciutats antihigièniques. De mateixa manera que la ciutat higiènica englobava en els seus pressupostos els de les ciutats anteriors (ciutats sagrades, ciutats artístiques, ciutats dels ciutadans) aquest nou model de ciutat haurà d'englobar també en el seu si la ciutat higiènica, l'artística, la sagrada, la dels ciutadans²⁵.

Aquest nou model de ciutat (que molts anomenen *ciutat sostenible*) introdueix nous requisits sobre els anteriors. Per exemple, haurà de consumir i contaminar al menys possible.

És clar que, igual que el poder corromp, amb el temps també el planejament ha estat afectat per tants anys de primacia. Les afeccions han estat moltes i variades, depenent en molts casos (aquí sí) de les condicions locals. I en concret en el cas espanyol (i dic espanyol perquè tots els sistemes de planejament de les comunitats autònomes deriven directament de la Llei del sòl de 1956) el planejament, sobretot l'urbanístic, ha passat de ser un sistema d'organitzar el territori atenent una sèrie de previsions a constituir-se exclusivament en una norma garant de la inversió immobiliària. Aquesta consideració ha anat corrompent progressivament tot el sistema. També l'ha anat tornant inoperant. La major part de les grans ciutats espanyoles tenen congelat el seu planejament que, ni es revisa ni es canvia, i que funciona generalment mitjançant modificacions puntuals. Fa un parell d'anys redactàvem el *Llibre blanc del planejament urbanístic sostenible* on es donaven una sèrie d'indicacions sobre com s'hauria d'emprendre la reforma del sistema de planejament. Encara que és complicat reduir-lo a uns paràgrafs, sembla interessant abordar-ne les línies bàsiques²⁶.

²⁵ Fariña, J i Merino, B.: *Urbanismo y salud pública*, Observatorio de Salud en Europa de la Escuela Andaluza de Salud Pública; García-Sánchez, I. Editora, Sevilla, 2012.

²⁶ Encara que ja ha estat citat anteriorment tot aquest apartat està basat en el treball de tres anys al llarg dels quals es va consultar la legislació de les comunitats autònomes, les guies i recomanacions publicades i es van sol·licitar informes a més de vint professionals de l'urbanisme i del planejament a Espanya. Fariña, J. i Naredo, J.M.: *Libro blanco de la sostenibilidad en el planeamiento urbanístico español*, Ministerio de Vivienda, Madrid, 2010.

La fonamental és l'anomenada "participació", bàsicament inexistent en el planejament actual, ja que una participació que faci ciutats transparents implica informació no manipulada, veraç i comprensible per als ciutadans. És necessària, a més, una educació en els sistemes bàsics que ajudin a comprendre els processos urbans. I finalment possibilitats de decisió reals i no circumscrites exclusivament a votar cada quatre anys. El segon pilar estaria basat en els canvis en la delimitació dels àmbits de planejament, que passarien dels límits administratius a ecoregions o a bioregions conformades per diversos municipis sencers o parts. Això implicaria treure les competències en la matèria als municipis i significaria també la creació d'oficines de planejament amb competències executives en l'ordenació del terra en les quals s'integrarien els municipis, els partits, els grups constituïts (per exemple, ecologistes) la societat civil i els tècnics. El tercer seria la consideració d'objectius a llarg termini de caràcter més global que permetessin mantenir els valors del territori i gestionar adequadament els serveis dels ecosistemes i les grans decisions consensuades com ara els referents a la mida de la ciutat, els equipaments, etc. I objectius a curt termini amb una major flexibilitat que permetessin escometre els problemes diaris. En ambdós casos, les consideracions ambientals relatives al context local serien decisives.

Necessitat d'una nova governança

L'urbanisme, la construcció de la ciutat, està directament relacionat amb la política. I, molt concretament amb la política local. No es poden ni tan sols plantejar noves eines de planejament sense canviar també les formes de relació entre els governats i els governants. Hi ha actualment una verdadera eferescència d'iniciatives en aquest sentit que no acaben de quallar. Però és normal que sigui així ja que ens trobem en un moment de crisi. I en els moments de crisi, bàsicament, el que apareixen són balbotejos, temptejos de possibilitats.

Fa ja un segle que Patrick Geddes va donar a conèixer la seva *Secció de la vall* i encara més temps que va transformar la seva Outlook Tower a Edimburg en un catalitzador d'identitat de la regió i la

ciutat en forma conjunta²⁷. Perquè entenia que sense aquesta identitat, sense la comprensió del territori en el qual vivia era impossible que el ciutadà encertés que era millor per a la seva vida. Un segle després no hem avançat gaire. Però resulta que ara les urgències ens obliguen a fer el que Geddes va intentar fa més de cent anys. El retorn a l'esfera local exigeix altres formes de governar el territori concordes amb el nou sistema. És imprescindible començar a diferenciar les polítiques locals de les polítiques globals dotant de molta més autonomia els territoris que aconseguixin una certa autosuficiència. Però això implica, necessàriament, pensar en noves formes de representació local no basades en la imatge del representant sinó en una relació real amb el representat. Això es pot aconseguir ara molt millor que abans ja que ara comptem amb nous instruments derivats de l'era digital.

Una ciutat l'han de construir els ciutadans, i els seus representants haurien d'intentar que això fos així. Però, a dia d'avui, la situació és penosa. Les actuals relacions requereixen una nova governança²⁸. No serveixen de cap manera per organitzar la ciutat del segle XXI ja que estan pensades per a una altra ciutat diferent. És imprescindible pensar coses noves. Ciutats de codi obert, transparents, en les quals el ciutadà sàpiga, de veritat, les implicacions de prendre una decisió o una altra²⁹. Perquè els nostres sistemes de participació ja no poden ser iguals que els del segle xx³⁰. El món digital obre possibilitats que haurien d'ajudar a millorar la relació entre els polítics i els ciutadans, però res no ha canviat encara. Sembla necessari modificar l'organització de les entitats locals per tal d'aconseguir una democràcia real (objectiu de moviments com el 15-M) planificant àrees urbanes amb entitat pròpia i recognoscible en les quals, per exemple, l'elecció directa dels seus representants sigui possible, apropant el polític local al ciutadà, de manera que la relació personal s'imposi. I sens dubte, aprofitar les noves formes de comunicació descentralitzades de base local, molt més difícils de controlar que un diari o una emissora de televisió³¹.

Aquestes noves formes de relació entre Administració i administrats haurien de prendre en consideració la capacitat d'autoorganització dels grups³². La ciutat informal, la ciutat que es crea darrere i, freqüentment, al marge de les institucions oficials hauria de començar a ser considerada, no com un problema

²⁷ Geddes, P.: *Cities in Evolution*. ova edició revisada per l'*Outlook Tower Association*, Édimbourg, i l'*Association for Planning and Regional Reconstruction*, Londres. Londres, Williams & Norgate-New York, Oxford University Press, 1949. La part de la *Secció de la vall* pot trobar-se online a la CF+S "Biblioteca Ciudades para un futuro más sostenible".

²⁸ Sassen, S.: *The Global City*, New York, London, Tokyo, Princeton, Princeton University Press, 1991.

²⁹ Sassen, S.: "Open Source Urbanism", a *The New City Reader: A Newspaper Of Public Space*, núm 15 Local, "The Last Newspaper" New Museum of Contemporary Art, October 6, 2010 - January 9, 2011.

³⁰ Gerbaudo, P.: *Tweets and the Streets: Social Media and Contemporary Activism*, Pluto Press, London, 2012.

³¹ Malone, T., Laubacher, R. i Dellarocas, C.: "The Collective Intelligence Genome", *MIT Sloan Management Review*, Spr 2010.

³² Zara, O.: *Le management de l'intelligence collective. Vers une nouvelle gouvernance*, M21 Editions, Paris, 2008.

sinó com una opció que introdueix complexitat en el sistema³³. I, per tant, desitjable. Les relacions socials de proximitat considerades com el germen dels grups estables amb iniciativa s'haurien de possibilitar (fins i tot fomentar-se) en lloc d'intentar minvar com quelcom perillós per al poder institucionalitzat³⁴. Fins al punt que, en determinats casos i per a determinats àmbits, serà necessari recuperar el sistema assembleari, ja que aquest sistema permet l'educació en la urbanitat més que cap altre. En qualsevol cas caldria celebrar sempre com quelcom positiu la introducció de grups nous i relacions noves entre grups, base de la complexitat urbana i la resiliència.

Som en un moment veritablement espectaculars des del punt de vista dels que tenim la sort que el nostre ofici sigui mirar el que està passant. Perquè estan passant més coses en dècades que les que han passat en segles. La política degradada, la corrupció, l'atonía social, les catàstrofes, el canvi climàtic, la deshumanització de la informació, l'atur, l'entronització dels diners, tot això (amb la perspectiva suficient) no és més que esdeveniments anecdòtics d'un sistema agònic a què hem de deixar de

mirar. Alguns dels joves que estan treballant amb mi en les investigacions que dirigeixo, donen tot aquest món per liquidat. Estan pensant ja en l'agricultura de proximitat; en zones verdes de baix cost; en com modificar el planejament per adaptar-se al canvi climàtic que ja està aquí; en com han de ser les ciutats per als ancians, perquè tindrem d'aquí a poc un munt de gent molt gran; en què fer amb les hectàrees i hectàrees de *sprawl* que ha massacrat el territori dels països desenvolupats i que deixaran de funcionar quan el preu del transport se situï a valors reals; en com reconvertir la indústria turística de masses que, per aquesta mateixa raó, té els seus dies comptats; en com substituir part de la infraestructura grisa per infraestructura verda; en quina forma i quines conseqüències té la creació de xarxes de proximitat a Internet i en com donar resposta en l'espai físic a les noves funcions de l'espai públic. També analitzen els experiments amb noves formes de participació i governança i estudien la millor manera de dinamitzar àrees urbanes: si informalment o institucionalment. No es lamenten i miren la ciutat del segle XIX o del segle XX. Pensen la ciutat del segle XXI. Quan els veig treballar m'emociono perquè penso que creuen de veritat que es pot fer. I fan que jo també ho cregui.

³³ Siena, D.: "Ciudades de código abierto. Hacia nuevos modelos de gobernanza local", a *Creatividad y Sociedad*, núm 17, setembre de 2011.

³⁴ Bernstein, A., Klein, M., Malone, T.: "Programming the Global Brain", *Communications of the ACM*, vol. 55, núm. 5, p. 41-43., 2012.

BIBLIOGRAFIA

- BARMAN, Z. (2000): *Liquid Modernity*, Cambridge.
- BARMAN, Z. (2003): *Modernidad Líquida*, Fondo de Cultura Económica, Mèxic.
- BENEVOLO, L. (1963): *Le origini dell'urbanistica moderna*, Gius, Laterza&Figli, Roma.
- BENEVOLO, L. (1979): *Los orígenes del urbanismo moderno*, Blume, Madrid.
- BERNSTEIN, A.; KLEIN, M.; MALONE, T. (2012): "Programming the Global Brain", a *Communications of the ACM*, vol. 55, núm. 5, p. 41-43.
- BORJA, J. (1998): "Ciudadanía y espacio público", a *Urbanitats* núm 7: Ciutat real, ciutat ideal. Significat i funció a l'espai urbà modern, CCCB, Barcelona.
- BUREL, F.; BAUDRY J. (1995): "Social, aesthetic and ecological aspects of hedgerows in rural landscapes as a framework for greenways", a *Landscape and Urban Planning*, núm 33.
- CHALON C. et al. (2008): *Pour un nouvel urbanisme. La ville au coeur du développement durable*, Yves Michel, París.
- CRAWFORD, M. (2001): "Desdibujando las fronteras: espacio público y vida privada", a *Quaderns* núm 228, Barcelona.
- FARIÑA, J. (1995): "Cálculo de la entropía producida en diversos sectores de la estructura urbana de Madrid", a *Cuadernos de Investigación Urbanística*, núm 10.
- FARIÑA, J. (1995): *Cálculo de la entropía producida en diversas zonas de Madrid*, Instituto Juan de Herrera, Madrid.
- FARIÑA, J. (2006): "Asimetría e incertidumbre en el paisaje de la ciudad sostenible", a *Ingeniería y Territorio*, núm 75, p. 4-10.
- FARIÑA, J. (2011): "Naturaleza y planificación ambiental", a Moya, L. (coor.): *La práctica del urbanismo*, editorial Síntesis, Madrid.
- FARIÑA, J. (2013): "Convirtiendo el paisaje urbano en un tuit" a *El Blog de José Fariña*, 24 de febrer.
- FARIÑA, J.; MERINO, B. (2012): *Urbanismo y salud pública*, Observatorio de Salud en Europa de la Escuela Andaluza de Salud Pública; García-Sánchez, I. Editora, Sevilla.
- FARIÑA, J.; NAREDO, J.M. (2010): *Libro blanco de la sostenibilidad en el planeamiento urbanístico español*, Ministerio de Vivienda, Madrid.
- FARIÑA, J.; RUIZ, J. (2002): "Orden, desorden y entropía en la construcción de la ciudad", a *Urban* núm 7, p. 8-15.
- GEDDES, P.(1949): *Cities in Evolution*, Williams & Norgate-New York, Oxford University Press, London.
- GERBAUDO. P. (2012): *Tweets and the Streets: Social Media and Contemporary Activism*, Pluto Press, London.
- HALBWACHS, M. (1941): *La topographie légendaire des Évangiles en Terre Sainte, étude de mémoire collective*, Presses universitaires de France, París.
- KOOLHAAS, R. (1978): *Delirious New York: A Retroactive Manifesto for Maniatan*.
- KOOLHAAS, R. (2008): *La Ciudad Genérica*, Gustavo Gili, Barcelona.
- MALONE, T.; LAUBACHER, R.; DELLAROCAS, C. (2010): "The Collective Intelligence Genome", a *MIT Sloan Management Review*, Spr.
- MUÑOZ, F. (2008): *Urbanización. Paisajes comunes, lugares globales*, GG, Barcelona.
- NAREDO, J.M. (1996): "Sostenibilidad, diversidad y movilidad horizontal en los modelos de usos del territorio", a *Primer Catálogo Español de Buenas Prácticas*, Ministerio de Obras Públicas, Transportes y Medio Ambiente, Madrid, p. 33-39.
- NORA, P. (1992): *Les Lieux de mémoire* (3 tomos: La République, La Nation y Les France), Gallimard, París.
- POSTMAN, N. (...). *Technopoly: the surrender of culture to technology, How to watch TV news*.
- SASSEN, S. (...) "Open Source Urbanism", a *The New City Reader: A Newspaper Of Public Space*, núm 15.
- SASSEN, S. (1991): *The Global City*, Princeton University Press, New York, London, Tokyo, Princeton.
- SASSEN, S. (2010): *Territorio, autoridad y derechos, De los ensamblajes medievales a los ensamblajes globales*, Editorial Katz, Madrid.
- SENTÉ, R. (1997): *The Fall of Public Man*, Knopf, New York.
- SERRANO, A.; MATA, R. (2012): "Energía, transporte, ciudad y territorio ¿hacia dónde vamos?", a *Ciudad y Territorio*, Estudios Territoriales núm 171.
- SIENA, D. (2011): "Ciudades de código abierto. Hacia nuevos modelos de gobernanza local", a *Creatividad y Sociedad*, núm 17.
- TERRADAS, J. (2001): *Ecología Urbana*, Rubes, Barcelona.
- TURCHIN, P. (2003): *Complex Population Dynamics: A Theoretical/Empirical Synthesis*. Princeton University Press, Princeton.
- WACKERNAGEL, M. et al. (1997): *Ecological Footprints of Nations: How Much Nature Do They Use? How Much Nature Do they Have?.* Comissionat pel fòrum de Rio+5. International Council for Local Environmental Initiatives, Toronto.
- ZARA, O. (2008): *Le management de l'intelligence collective. Vers une nouvelle gouvernance*, M21 Editions, París.